

IRVING KRISTOL — SVJETOVNI TEOLOG KAPITALIZMA

ERMA IVOŠ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 316.323.6:929 Kristol
Stručni rad

Primljeno: 1987—01—14

Američki neokonzervativizam osamdesetih godina pronašao je svog političkog ideologa u Irvingu Kristolu, profesoru i publicistu koji je zaslužan za prefiks »neo« i tvorac sintagme neo-konzervativizam. U svojoj posljednjoj knjizi »Two Cheers for Capitalism« (Dvaput hura za kapitalizam), koja je neposredni povod ovoj analizi, on izražava zabrinutost za sudbinu američke demokracije i kapitalističkog poretka u SAD. Pod naletom egalitarista i zahtjeva za neograničnom demokracijom proizvedena je kulturna kriza, a potom i ekonomska, što dovodi do gubitka političkog, ekonomskog i moralnog legitimiteta američkog društva. Izlaz iz sadašnje krize, koja je strukturalne prirode, Irvin Kristol vidi u povratku tradicionalnom kapitalističkom etosu i politici *laissez fairea*, kao i onim vrijednostima koje afirmiraju *državu rada* a ne *državu blagostanja*. Slobodno tržište kao selektor individualnih sposobnosti, privatna svojina i racionalna ekonomija — suština su kapitalizma ne samo kao slobodnog već i kao pravednog društva. Autor vjeruje da su socijalistička društva koja počivaju na dijametralno suprotnim vrijednostima samo povijesne devijacije koje će završiti na smetlištu historije.

Irving Kristol danas je zasigurno jedan od vodećih ideologa neokonzervativizma, političke doktrine u SAD osamdesetih godina. Tvorac je sintagme neo-konzervativizam, pa će sam o tome reći: »Što više razmišljam o ovom izrazu neokonzervativizam, to mi se više sviđa.«

Za njega je netko duhovito primijetio da je »svetac zaštitnik« *Američkog inicijativnog instituta* za istraživanja u području unutrašnje politike, jedne od onih institucija koja igra ključnu ulogu u afirmaciji neokonzervativne ideologije u ekonomiji i politici koju nazivaju — washingtonskim »rezervoarom misli«. Kada je riječ o primjedbama kritičara, za Kristola se kaže da je autor takve mješavine idejâ koja je osvojila »srca, duhove i čekovne knjižice američkih poslovnih ljudi«. Za Kristola je, međutim, konzervativizam ono što se može nazvati normalnim »političkim instinktom« svakog odraslog čovjeka koji je zabrinut za ono što se »prodaje« za liberalizam i konzervativizam u SAD.

Irving Kristol je diplomirao 1940. na City Colledgeu u New Yorku, u društvu sa S. M. Lipsetom, Nathanom Glazerom, Danielom Bellom i Melvinom Laskyem — grupom intelektualaca koja je sebe smatrala nekomunističkim socijalistima (Young People's Socialist League) i bila

trockistički inspirirana. Po završetku studija bavi se publicističkom djelatnošću, a poslije rata pisao je za časopis »Commentary« kao mladi konzervativac.

Pedesetih godina razvija svoju aktivnost u dva pravca, najprije u doba McChartizma zalaže se za civilna prava i kulturne slobode te postaje izvršni sekretar *Komiteta za kulturne slobode* (American Committee for Cultural Freedom), a kasnije sudjeluje u osnivanju časopisa »Encounnter« za koga se je saznalo da ga je financirala CIA. Kristolu i danas predbacuju ovu činjenicu kao »smrtni« grijeh u karijeri od kojega oprost nije mogao ishoditi ni onda kada je javno porekao da je znao za CIA-inu ulogu u »Encounnteru«. Kristolova nekonzistentnost u javnom djelovanju zapažena je još 1955. kada je M. Harrington za njega rekao da mu ne pripadaju toliko zasluge za obranu civilnih prava u vrijeme McChartizma koliko zasluge u aktivnosti protiv onih koji su se istinski zalagali za mogućnosti koje pruža koncept civilnih prava.

Sredinom šezdesetih godina Kristol se vraća iz Londona gdje je boravio kao urednik časopisa »Encounnter« za izdavača u »The Reporter«-u i potpredsjednika izdavačke kuće Basic Books. U sljedećih desetak godina povezao se je sa najutjecajnijim ličnostima iz Bijele kuće. Godine 1968. glasao je za Huberta Humphreya, a kada je Nixon pobijedio i njemu je odao priznanje za sposobnost. Kristolovi biografi smatraju da ga je s Nixonom povezao zajednički strah i prezir prema Novoj ljevici. Poslije 1972. dobija profesuru na New York City University za kolegij »Urbane vrijednosti«, a nakon toga postaje stalni suradnik Američkog incijativnog instituta, konzervativne Brookingsove fondacije koja, kao što je rečeno, ima zadatak da štiti ulogu privatnog sektora u američkom društvu.

1. Kristolovo viđenje američke krize

Svoje ideje Kristol je prvi put sabrao i cjelovito objavio u knjizi »On the Democratic Idea in America« (1972), a zatim u knjizi »Two Cheers for Capitalism« (1978). I, dok u prvoj knjizi izražava zabrinutost za sudbinu američke demokracije, u drugoj knjizi iznosi temeljna načela neokonzervativizma u obrani kapitalizma. Govoreći o krizi demokracije, Kristol primjećuje da se demokratske institucije sve više udaljavaju od svojih izvornih principa i sve su manje sposobne da anticipiraju moralnu, duhovnu i političku krizu koja je zahvatila američko društvo. Uzroke krize Kristol pripisuje:

- zanosu suvremenom tehnologijom i mogućnostima koje ona pruža,
- egalitarističkoj demokraciji koja u masama stvara iluziju da je vlada ta koja može ostvariti svaku želju i očekivanja,
- sukobu generacija koji je rezultirao odbacivanjem legitimiteta vrijednosti starijih i stvaranju izoliranog svijeta mladih,

- poplavi masovne kulture koja je dovela do promiskviteta, homoseksualizma, terorizma i narkomanije nasuprot tradicionalnim vrijednostima buržoaskog društva i,
- nesposobnosti religije da u suvremenom društvu pruži odgovore na fundamentalna pitanja morala i društvenih vrijednosti uopće.

Novonastalu društvenu situaciju Kristol kvalificira kao »urbanu civilizaciju« koja se nalazi u procjepu vrijednosti koje nudi grad i provincija, procjepu uzrokovanom »gubitkom sistema vrijednosti«. »Urbana civilizacija« bahato se odnosi prema konvencionalnom moralu kako su ga zamišljali republikanski »Oci Osnivači« Amerike a koji je podrazumijevao čvrstoću karaktera, racionalnost i spremnost da se posebni interesi podvrgnu općem interesu. Masovna kultura našla je svoje uporište u školskim programima, na univerzitetima, podržali su je egalitaristi i time zadali udarac autentičnom demokratskom konceptu. Kristol misli da je kulturni obrazac života osnovni uzročnik krize američkog društva.

Stigavši do točke na kojoj bi se bilo vrijedno kritički osvrnuti na Kristolovo poimanje uzroka krize, izložiti ćemo i njegov pogled na krizu ekonomske teorije i shvaćanje kapitalizma kako bismo imali cjelovitiji uvid u ono što u svojoj apotezi kapitalizmu Kristol naziva »zdravim političkim instinktom odraslog čovjeka«.

Analizirajući krizu ekonomske teorije, Irving Kristol bilježi da postoji šira suglasnost o krizi u toj naučnoj disciplini, ali i razmimoilaženja u procjeni o prirodi te krize. Neoklasičari misle da je riječ o prolaznoj konfuziji u koju s vremena na vrijeme zapadaju sve znanstvene discipline koje pokušavaju dublje prodrijeti u »tajne prirodnih procesa«; drugi tvrde da je na pomolu odbacivanje kejnzoovske makroekonomike; treći koji zagovaraju povratak fundamentalnom shvaćanju ekonomike kakvo se nalazi kod Marxa, Ricarda i Adama Smitha i četvrti, koji žele ekonomici vratiti status jedne od grana političke filozofije kojega je ekonomija uživala u 18. stoljeću. U ovim razmimoilaženjima Kristol vidi »reformatorski« impuls i vraćanje ekonomske misli njenim izvorima.

Pitajući se, nadalje, što je ekonomika, Kristol će reći da je to: *»... grubo uzev, svijet u kome je ekonomiziranje s ljubavlju, pod izvjesnim okolnostima, moralno dopustivo umjesto da je za moralnu osudu — što bi odgovaralo tradicionalnom kršćanskom učenju. To je svijet u kome se zapovijed, 'ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe', iako nikad odbačena, tumači kao neprimjenjiva na komercijalne aktivnosti. Budući da je lični interes oslobođen ranijeg teološkog prijekora postao je preduvjet kapitalističke ekonomije i bitan aspekt procesa kojega sociolozi nazivaju 'modernizacijom'.«¹*

¹ I Kristol, »The Crisis in economic theory«, u časopisu THE PUBLIC INTEREST, specijalno izdanje, 1980, str. 6.

Religija se pomirila s komercijalnom civilizacijom, reći će Kristol, pozivajući se na protestantsku etiku da bi zaključio kako je svijet na Zapadu prestao osjećati neprijateljstvo prema komercijalnim transakcijama između odraslih osoba. Kristol odaje priznanje Smithovom »Bogatstvu naroda«, djelu koje je pružilo razložno objašnjenje zašto se širenje takvih transakcija može braniti s moralnog stajališta. Razložnost objašnjenja vidi se i u tome što nastojanje pojedinca da na tržištu ostvari svoj intere, nakon izvjesnog vremena, dovodi do korisnih posljedica za svih.

»... Smith je u prividnom kaosu tržišta zapazio jedan neprekidan red, red koji proističe iz samokreativnih postupaka učesnika. Čist rezultat takve akcije i reakcije je u tome što na kraju svatko dopjeva u imućan položaj... Prvi put u povijesti ljudskog roda postao je moguć materijalni progres u kome se svi bogate... zamisliti kao stvarnost a ne kao uobrazilju.«²

Smithovo učenje, po kome su komercijalni odnosi takvi da se prividno neorganiziran tok pojava i događaja formira na tržištu u posebnu vrstu reda, Kristol naziva »formulom uređenog kaosa« koja u mnogome podsjeća na univerzum. Racionalnost individue doprinosi »zakonu očuvanja ekonomske energije što je, smatra Kristol, temeljno načelo ekonomije. Greške u ekonomskoj politici proizlaze upravo iz nepoštivanja osnovnih principa slobodnih tržišta od strane vlade i njene intervencionističke uloge koja vodi nepoštivanju »prirodnog« zakona ekonomije

Kristol operira s nezadovoljstvom ljudi koji se suprotstavljaju »komercijalnoj civilizaciji«, tj. onome što neokonzervativci nazivaju tradicionalnom ekonomskom teorijom, pa kaže:

»... Ako je riječ o ekonomisti on će izmisliti neku »novu ekonomiku« koja, mada se može oslanjati na ekonomske pretke (Marxa, npr.) često ustvari ispadne jedva nešto više od neke verzije pretkapitalističkog shvaćanja ekonomije prurušenog u suvremeno ekonomsko ruho.«³

Suvremenu ekonomsku misao Kristol optužuje za »nenaučnost« koja je stimulirala socijalistički idealizam s njegovim utopijskim ciljem potpunog ukdanja *homo oeconomicusa*. Tako, kaže on, ekonomika se danas definira kao racionalna raspodjela oskudnih sredstava, a ekonomistima je preostalo da proučavaju »logiku izbora« kako bi se ostvarila strategija »maksimiranja«. Takvu ekonomiku Kristol ne smatra naučnom niti podesnom za razumijevanje ljudske aktivnosti i ljudske prirode uopće. »Radikalnu ekonomiju, Kristol drži proizvodom demokratskog egalitarizma u kome bi privatni interes postao zanemarljiva sila ekonomske logike.

Čorsokak u kome se zatekla ekonomska teorija rezultat je udaljanja od njenog racionalističkog modela, misli Kristol, čvrsto uvjeren

² Ibid.

³ Ibid.

da će ekonomsku teoriju izvući ekonomska stvarnost koja je prvi put formulirana u Smithovom »Bogatstvu naroda«.

Budućnost racionalnog modela ekonomske teorije Kristol vidi prije svega u:

- zainteresiranosti većine da poboljša materijalno stanje i položaj.
- u tome što represija te prirodne želje vodi u siromaštvo,
- prirodna želja za bogaćenjem dovodi do ekonomskog rasta,
- rezultat tog rasta je poboljšanje individualnog položaja makar nejednakog po opsegu i brzini i
- takav ekonomski rast rezultira ekspanzijom srednje klase koja posjeduje nekretnine što je opet neophodan uvjet liberalnog društva.

Privatna svojina i kapital, dakle, prije svega!

2. U obranu kapitalizma

Irving Kristol nije zabrinut samo za sudbinu američke demokracije i kapitala. Njega posebno brine sudbina kapitalizma koji je inficiran krizom. Kriza koja pogađa kapitalizam prije svega je *kriza legitimiteta*. On će tu i tamo prihvatiti da kapitalizam i sâm proizvodi krizu, ali će prije svega inzistirati na kapitalizmu kao žrtvi krize legitimiteta. Problemi, kao što su nezaposlenost, prenapučenost gradova, nejednakost i stimuliranje umjetnih potreba, nisu za Kristola grijesi koje treba pripisati kapitalizmu, naročito ne društvenu nejednakost. Protuargument (jedini) za kojim će posegnuti je taj, da svega toga ima i u socijalizmu. Problem, dakle, ne leži u liberalno-kapitalističkom društvu koje nije ispunilo očekivanja već u onima čija su očekivanja pretjerana. Naročito problematičnom u tom pogledu Kristol vidi masu koja traži da sve svoje interese zadovolji »ovdje i sada« i kojoj nedostaje vjera u rad kao svrhu i zagrobni život. Pretjerana demokracija dovela je do toga da je religija postala isključivo privatna stvar, a opsjednutost egzistencijalnim problemima sveopća pojava.

Egalitarističke tendencije unutar kapitalizma dovele su do toga da se sloboda promatra izdvojeno od zasluga, distributivne pravde ili dobrog društva. Sve ono što rezultira kao pozitivno ili negativno u društvu u kome vlada princip slobodnog tržišta, nužno zahtjeva poštovanje, budući da nitko izvan tržišta nije pozvan da odlučuje o tome što je ispravno a što nije.

»U kapitalizmu, sve što jest, pravedno je... nejednakosti buržoaskog društva također u protivnom ih slobodno tržište ne bi proizvelo.«⁴

⁴ Cit. prema: P. Steinfels, *The Neoconservatives, men who are changing Americas politics*, New York, 1979., str. 93.

Osobne vrline hapitaliste također su nebitne. Bez obzira da li je motiviran čistom pohepom, profitom ili teškim radom, špekulacijom ili poduzimljivošću, on doprinosi općem dobru. Intelektualci se, vjeruje Kristol, gnušaju nad filistinizmom buržoaskog kapitalizma koji im sprječava mogućnost da se bave duhovnim, višim vrijednostima i transcendentijom. Prema njima, misli Kristol, društvom treba da upravljaju viši ciljevi i ideali. Ova »otučena« inteligencija, prema Kristolovoj ocjeni, bliža je desnici nego ljevici.

Krucijalnu važnost Kristol pripisuje povezanosti liberalno-kapitalističkog etosa s protestantskom etikom koja zagovara rad, samokontrolu, štedljivost, požrtvovnost i racionalnost sa svjetskim uspjehom i u tome vidi suštinu kapitalizma ne samo kao slobodnog već i kao *pravednog* društva.

Ne osvrćući se na karakteristike potrošačkog društva, čak ih svjesno i preskače, Kristol svoju kritičku oštricu usmjerava prema velikim korporacijama u kojima vidi »birokratizaciju ekonomskog poretka« koja se suprotstavlja njegovoj viziji liberalno-kapitalističkog društva. Zakonski, korporacije se tretiraju kao »osobe«, međutim, one ne ulaze u lični rizik niti preuzimaju ličnu odgovornost osim što koncentriraju ogromnu moć koja ne počiva na legitimitetu. Njima upravljaju »nevidljivi«, ali utjecajni pojedinci koji čine »novu klasu«. Svoj uspon, prema Kristolu, duguju kapitalističkom društvu koje je od njih očekivalo pomoć u upravljanju društveno-ekonomskim poretkom, no umjesto toga »nova klasa« pod zastavom egalitarizma vodi klasnu borbu za status i moć. Braneći tradicionalni kapitalistički etos, Kristol je ispoljio svoje anti-korporacijsko raspoloženje podrškom Hart-Taftovom antitrustovskom zakonu.

Zalažući se za svojevrsni aristokratski duh kapitalizma, Kristol dosljedno svom političkom konzervativizmu, smatra da u 20. stoljeću nema socijalizma ukoliko se pod socijalizmom razumijeva dobrovoljna kooperativna zajednica. Postoje samo različite verzije više ili manje prisilnog, birokratskog kolektivizma. Socijalizam će završiti negdje na smetlištu povijesti kao puka »povijesna devijacija«.⁵

Kristolovo viđenje krize, kao što je u početku naznačeno, uporišnu točku nalazi u krizi tradicionalne kulture koja je ugrožena suvremenim »modernizmom«. Sadašnja je društvena kriza u prvom redu kriza kulture. Ona kao krajnju konzekvencu proizvodi gubitak legitimiteta i autoriteta temeljnih institucija političkog sistema. Pod utjecajem egalitarizma iz dana u dan rastu zahtjevi građana prema državi, što je, prema Kristolu, dovelo do »eksplozije« opsega zadataka države koja, u

⁵ P. Steinfels se je posebno u svojoj knjizi pozabavio Kristolovim smislom za izvrtanje činjenica i neargumentiranim tvrdnjama kao što su:

— »Povijest svih modernih industrijskih društava jeste priča o transformaciji urbane rulje i ljude«, ili

— »Neanticipirane posljedice socijalne akcije često su mnogo značajnije i manje prijatne od onih anticipiranih«, itd.

nemogućnosti da ih ostvari, zapada i sama u krizu. Za ovaj pritisak građana na državu on optužuje intelektualce »moderniste« i »tehnološki imperijalizam« a da ni jednom riječju ne referira na kapitalističku ekonomiju kao uzročnika krize. Postavlja se, dakle, pitanje, kako je moguće za nastale društvene promjene i opću društvenu krizu optužiti isključivo intelektualce i kulturu? Prema Kristolu izgleda da kultura determinira prirodu jednog društva a ne ekonomija, i da je utjecaj intelektualaca na društvene zakonitosti veći od ekonomskih mjera. Kulturne orijentacije su, prema ovom autoru, jedan od temeljnih uzroka napuštanja rada i požrtvornosti koje je u ime neokonzervativaca pregnantno iskazala Ayn Rand:

«... rad je način da se dostignu najviše vrijednosti... tvoje tijelo je mašina a tvoj mozak upravljač... rad je svrha tvog života i moraš ubrzati ritam da spriječiš svakoga ko bi te mogao zaustaviti. Bilo koja vrijednost koju nalaziš izvan rada, bilo koja druga lojalnost ili ljubav, samo su suputnici tvoga života koje moraš usmjeriti tako da idete zajedničkom snagom istom cilju.»⁶

Svrha ovako iskazane svjetovne teologije rada jest da ukaže na *workfare state* (državu rada) namjesto *welfare state* (državu blagostanja) kao jedini izlaz iz krize. Svojim razmišljanjima o ekonomiji Kristol je potvrdio da se zalaže za državu rada u kojoj su duhovne vrijednosti pretpostavljene ekonomskim interesima. Naime, efikasna privreda i racionalno upravljanje državom zahtijeva gotovo religioznu spremnost na rad za kojega pojedinci bivaju nagrađeni na slobodnom tržištu kao regulatoru interesa i sposobnosti. Dosljedno... svojim razmišljanjima, razmišljanjima o kapitalizmu, Kristol će zaključiti kako je bankrotstvo rezultat individualne nesposobnosti i neznanja, a ne greške u sistemu.

Brkanje uzroka i posljedica, tako karakteristično za Kristola, ne proteže se samo na problem kulture već i na razmatranja o ekonomiji. U tom će odnosu Kristol naglavce postaviti uzroke krize, prikazujući kapitalizam kao žrtvu krize, a ne kao sistem koji generira krizu. Dakako, Kristol poput mnogih drugih neokonzervativaca zna da sadašnja strukturalna kriza ne spada u red klasičnih kriza hiperprodukcije već u red kriza proizvodnje kapitala, tako da se posezanje za neoliberalnom recepturom u sferi ekonomije može objasniti općim nastojanjem društva da se izvrši takva prestrukturacija kapitala koja bi dovela do njegove veće proizvodnje. Riječju, kapital će izvući iz krize kapitalističku državu samo što se ovog puta mijenja njegov »zaštitni znak«. Kristol u ime neokonzervativaca uzvikuje: privatna svojina prije svega!

Ovdje se također nameće pitanje da li je realno moguće očekivati da će korporacije i multinacionalne kompanije koje kontroliraju gotovo 80% kapitala, njegovu sudbinu prepustiti u ruke pojedinaca na slobod-

⁶ PREGLED br. 217/1984. str. 16.

nom tržištu, bez kontrole u sferi odlučivanja, o njegovim tokovima. Tim više kad se zna da je upravo u sferi odlučivanja i istraživanja krupni kapital našao još jedno od svojih uporišta na kojima gradi poziciju instrumentalnog tvorca sistema. U ovom svjetlu Kristolovo oduševljenje politikom *laissez fairea* iz vremena Adama Smitha prije se doimlje kao nostalgični mit o prošlosti nego kao nastupajuća realnost.

Već sada se pokazuje da se na svjetskom nivou vrši prestrukturacija krupnog kapitala, dakako, u korist kapitala i na štetu rada, a da je neokonzervativizam ideološki paravan u čiju je instrumentalnu mrežu uhvaćen i sam Kristol kao njegov ideolog.

Erma Ivoš: IRVING KRISTOL — THE SECULAR THEOLOGIAN OF CAPITALISM

S u m m a r y

In Irving Kristol, the professor and publicist who coined the prefix »neo« and the creator of the sintagm neo-conservatism, American neoconservatism of the eighties has found its political ideologue. In his last book, *Two Cheers for Capitalism*, which is the immediate occasion of this analysis, he expresses his concern for the fate of American democracy and the capitalist system in USA. The onslaught of egalitarians and the demand for a democracy without bounds, has produced a cultural, followed by an economic crisis, which brings about the loss of the political, economic and moral legitimacy of the American society. The solution of the present crisis, which is of a structural nature, Irving Kristol sees in the return to a traditional capitalist ethos and the politics of *laissez faire*, as well as to the values affirmed by *the state of labour* and not the *welfare state*. The free market as the selector of individual abilities, private property and a rational economy represent the essence of capitalism not only as a free but as a just society. The author in addition believes that socialist societies, founded on diametrically opposite values, are more historical deviations that will end up on the dunghill of history.